

СУЧАСНИЙ СТАН ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Постановка проблеми. У нових соціально-економічних умовах сучасного суспільства першочерговим завданням професійної освіти є формування особистості, здатної творчо сприймати інформацію та нести відповідальність за власні рішення. Тому проблема формування готовності майбутніх рятувальників до професійної діяльності, їхнього професійного саморозвитку в процесі підготовки є однією з актуальних, мало вивчених і дискусійних. У зв'язку із стрімкою технологізацією й бурхливим розвитком технічних ресурсів, екологічними зрушеннями підвищується загроза і збільшується кількість природних і техногенних катастроф, ліквідація наслідків яких потребує значних матеріальних і людських ресурсів, висококваліфікованих фахівців цивільного захисту, що надають якісну допомогу в ситуаціях ризику. Рятувальники мають бути професійно, морально, фізично і психологічно готовими до діяльності в екстремальних умовах.

Аналіз останніх джерел та публікацій. У науковій літературі, присвяченій дослідженням діяльності в надзвичайних ситуаціях: простежено взаємозв'язок ризикованості та здатності фахівця успішно діяти в ситуаціях ризику з особистісними особливостями (М. Баллах, Н. Коган, М. Котик); висвітлено поведінку людини в ризикованих ситуаціях (В. Зазикін, Д. Кібельсберг); виокремлено ситуації групового ризику (М. Завалоні, А. Костинська, С. Московичі). Аналіз цих праць свідчить, що сучасні дослідження в галузі безпеки життєдіяльності не достатньо спрямовані на вивчення стану професійної готовності рятувальників з урахуванням результатів їхньої діяльності у надзвичайних ситуаціях.

У розвідках М. Ковтунович, Н. Рожаква, С. Ениколопова, Е. Орлової порушені проблеми професійної підготовки майбутніх рятувальників, яка, має здійснюватися в умовах, наближених до екстремальних. Важливе значення у

цьому процесі надається психологічній підготовці фахівців цивільного захисту, для якої потрібно створювати штучні екстремальні умови (Є. Русаєв). М. Козяр [1] обґрунтовано й експериментально довів, що у кожного рятувальника необхідно формувати готовність до контролю власних психологічних станів.

Проте, якою б якісною не була підготовка рятувальників до професійної діяльності, за вимогами часу вона потребує постійного вдосконалення, зважаючи ускладнення міжнародних відносин, загострення соціально-політичних конфліктів, погіршення екології на планеті тощо. Тому актуалізується потреба формування у майбутніх фахівців цивільного захисту високого рівня готовності професійно надати допомогу населенню в зоні ризику. У зв'язку з цим **мета** нашої статті полягає у дослідженні сучасного стану готовності майбутніх рятувальників у вищих навчальних закладах ДСНС України до професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось із курсантами 1-2-го курсів Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, котрі, направляючись на навчання до вузу проходили діагностику за комплексом спеціальних методик у Головних і територіальних управліннях ДСНС України, результати якої перевірялись психологами і направлялись до університету. Метою дослідження, яке тривало протягом 2013-2016, було виявлення стану формування готовності курсантів. У ньому взяли участь 151 курсант і 19 практичних психологів територіальних та головних управлінь ДСНС. На наш погляд, зафіксований сучасний стан готовності майбутніх рятувальників до роботи в екстремальних умовах дасть можливість співставити особливості їхньої підготовки в різних регіонах України, глибше зрозуміти процес формування готовності курсантів під час професійної підготовки та здійснити аналіз умов вдосконалення процесу професійного становлення фахівця цивільного захисту в навчальних закладах ДСНС України.

Для вирішення цих завдань визначено комплекс методик діагностування готовності майбутніх фахівців ДСНС України до роботи в екстремальних умовах [2, 3, 4]: Мотивація успіху та боязнь невдач (опитувальник А. А. Реана);

Методика В. Моросанова (ССПМ) (стиль саморегуляції поведінки); Методика вивчення вольової організації особистості М. С. Гуткіна, Г. Ф. Михальченко; Копінг-тест Р. Лазаруса; Рівень суб'єктивного контролю.

Зазначені методики та відповідний інструментарій з урахуванням якостей готовності майбутніх рятувальників є валідними та перевіреними, що дозволяє цілісно і диференційовано дослідити якості й компетенції майбутніх рятувальників, які є складовими їхньої готовності до професійної діяльності, та відстежити в подальшому динаміку її формування. Одержані результати опрацьовано методом описової статистики. Математичні опрацювання результатів обчислювались за допомогою статистичного пакету «SPSS».

Для визначення мотивації успіху та боязні невдач застосовано опитувальник А. Реана (рис. 1). Результати опитування показують, що мотивація на успіх притаманна 93,42 % респондентів. Це свідчить про те, що, починаючи будь-яку справу, вони намагаються досягнути позитивного результату і переважно є впевненими в собі, відповідальними, активними й ініціативними. Рятувальники з такою мотивацією наполегливо виконують функціональні обов'язки та цілеспрямовано беруть на себе відповідальність за особовий склад.

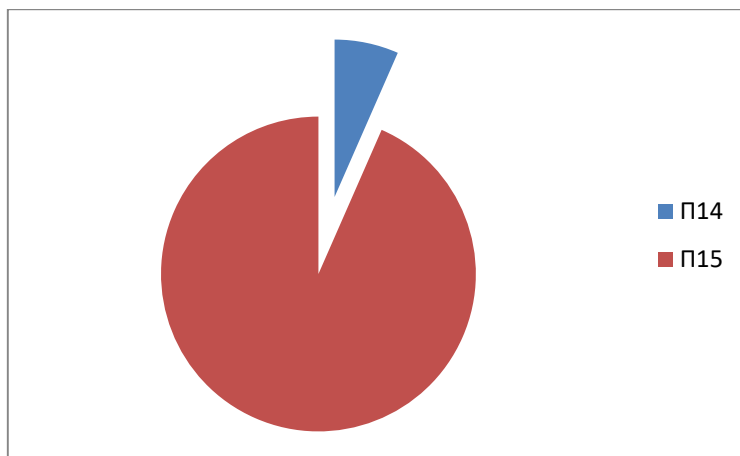

Рис. 1 Мотивація успіху та боязні невдач

(П14 – мотивація боязні невдачі, П15 – мотивація успіху)

Проте для 6,58% опитаних рятувальників характерна мотивація боязні невдачі, що свідчить про їхнє намагання уникнути зриву діяльності, осуду оточуючих, покарання. Їхньою помилкою є боязнь можливої невдачі та роздуми про можливі шляхи уникнення гіпотетичної невдачі, а не про припустимі варіанти

досягнення успіху. Однак, мотивація боязні невдач в ситуаціях ризику може негативно впливати на ставлення до трудової діяльності.

Профіль саморегуляції поведінки майбутніх рятувальників визначався за методикою В. Морсонова ССПМ, що визначає показники планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, а також дані розвитку регуляторно-особистісних властивостей - гнучкості й самостійності (рис. 2).

Результати опрацювання одержаних даних показують, що 18,42 % досліджуваних мають високий рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності особистості, 65,13 % – середній та 16,45% – низький. Такі показники свідчать про необхідність вдосконалення професійної підготовки рятувальників у напрямі формування в них якостей адекватно й гнучко реагувати на зміну умов, бути самостійними, вмотивованими, що сприятиме виробленню індивідуального стилю саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних характерологічних особливостей. Відзначимо, що респонденти із високими показниками легко опановують нові види активності, впевнено почуваються у ситуаціях невизначеності, результатом чого виступає успішне завершення фахової діяльності.

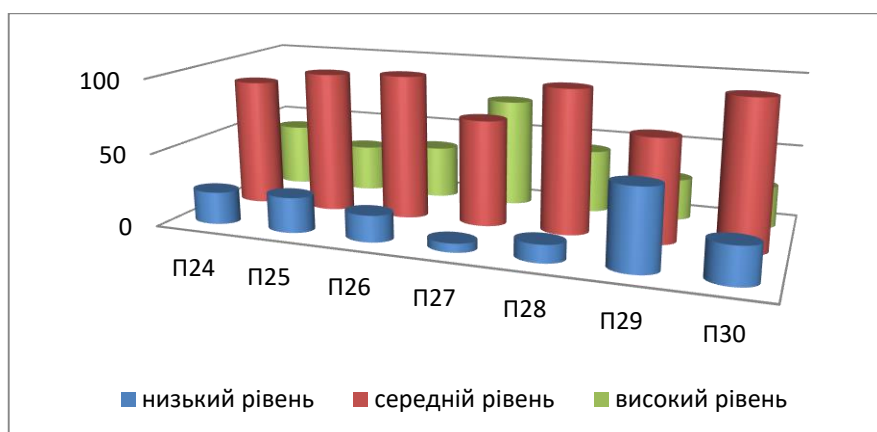

Рис. 2 Стиль саморегуляції поведінки

(Планування – П24, Моделювання – П25, Програмування – П26, Оцінка результатів – П27, Гнучкість – П28, Самостійність – П29, Загальний рівень – П30).

Як бачимо, по шкалі П27 (оцінка результатів) переважає високий рівень, оскільки курсанти адекватно оцінюють власний потенціал, правильно та ретельно адаптуються до мінливих умов професійної діяльності, і. головне виявляють причини власних помилок, тобто правильно оцінюють результативність виконання службових обов'язків. Решта показників свідчать про наявність у майбутніх рятувальників сформованості усвідомленого планування й моделювання роботи. Плани досягнення цілей розробляються і впроваджуються самостійно та є стійкими в ситуаціях, які супроводжуються перешкодами, у випадку помилковості пунктів плану, вони коригуються доки не буде отримано прийнятний результат. У несприятливих обставинах респонденти без зусиль перебудовують плани таким чином, щоб адекватно зреагувати на швидку зміну подій та успішно виконати рятувальні роботи в умовах ризику. Також фахівці цивільного захисту повинні бути автономними у власній діяльності, оскільки, стикаючись із безліччю служб при виконанні функціональних обов'язків, змушені самостійно планувати роботу, контролювати хід виконання та аналізувати кінцеві результати діяльності.

Для визначення слабких і сильних рис характеру майбутніх рятувальників використано методика вивчення вольової організації особистості М. Гуткіна, Г. Михальченко (рис. 3):

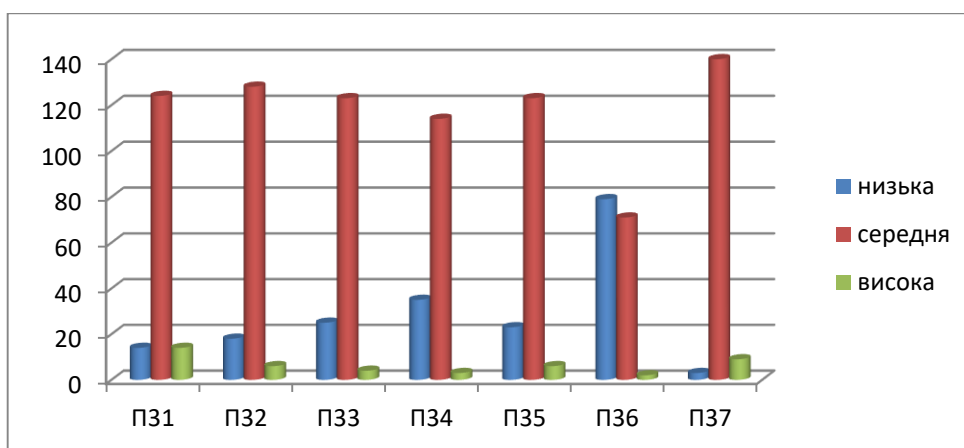

Рис. 3 Вольова організація особистості

(Ціннісно-сміслова організація особистості – ПЗ1, Організація діяльності – ПЗ2, Рішучість – ПЗ3, Наполегливість – ПЗ4, Самовладання – ПЗ5, Самостійність – ПЗ6, Загальний показник, що характеризує вольову організацію особистості – ПЗ7)

Як видно з рис. 3, 5,92 % респондентів мають високий рівень вольової організації, 92,11 % – середній та 1,97 % – низький. Це пояснюється тим, що рятувальники адекватно усвідомлюють й визначають для себе способи та варіанти досягнення мети, в даному випадку – локалізації та ліквідації нестандартної ситуації. Також видно, що рівень самостійності є переважно низьким, що підтверджує: пожежні рятувальники працюють в команді, коли головні рішення приймає лише керівник рятувальних робіт. Також кожен фахівець мусить дотримуватись вимог статутів та наказів ДСНС, що регламентують виконання службових обов'язків і не припускає робочого безладу, тобто функції розподіляються між усіма учасниками колективу. Серед решти показників переважає середній рівень. Це доводить, що фахівцям ДСНС України притаманна наполегливість, рішучість, вміння організувати роботу та, головне, спроможність контролювати власні психоемоційні стани, оскільки вони повсякденно стикаються із ситуаціями невизначеності, що повсякчас відрізняються одна від одної й від попередніх.

Для визначення особливостей поведінки у складних (стресових) ситуаціях використовувався копінг-тест Р. Лазаруса (рис. 4):

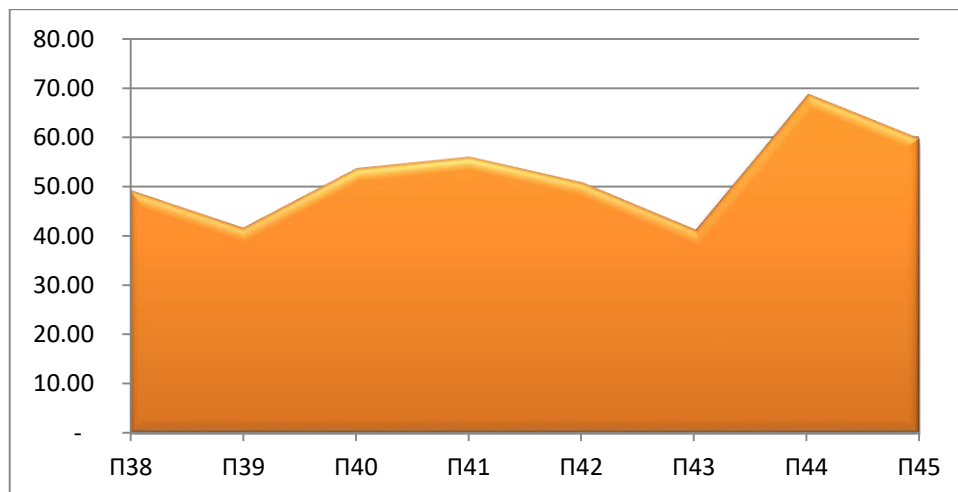

Рис. 4 Копінг-стратегії поведінки у складних ситуаціях

(Конфронтаційний копінг – П38, Дистанціювання – П39, Самоконтроль – П40, Пошук соціальної підтримки – П41, Відповідальність – П42, Втеча-уникнення – П43, Планування вирішення проблеми – П44, Позитивна переоцінка – П45)

Як видно з рис. 4, найвищі показники виявлено на шкалах П44 і П45, що пояснюється здатністю майбутніх фахівців розробляти плани діяльності з

урахуванням наявних ресурсів і досвіду, тобто ситуація вирішується за рахунок її цілеспрямованого аналізу. Це сприяє також позитивному переосмисленню проблеми й подоланню негативних переживань. Проте найнижчі результати (шкали П39 і П43) свідчать про заперечення, неприйняття проблеми, відволікання, використання інтелектуальних прийомів раціоналізації, переключення уваги, що спричиняє неочікувані відхилення від прийнятого плану трудової діяльності.

Решта показників знаходяться на середньому рівні та вказують на енергійність під час вирішені проблеми, вміння відстояти власну думку, високий контроль поведінки, прагнення до самовладання, навички інформаційної й емоційно-дієвої підтримки, а головне – суб'єкти усвідомлюють власний професійний потенціал і беруть на себе відповідальність за виконання функціональних обов'язків.

Однією з важливих інтегральних характеристик самосвідомості, яка поєднує відчуття відповідальності, готовність до активності й переживання власного «Я» є локус контролю, який визначався за допомогою методики рівня суб'єктивного контролю (рис. 5)

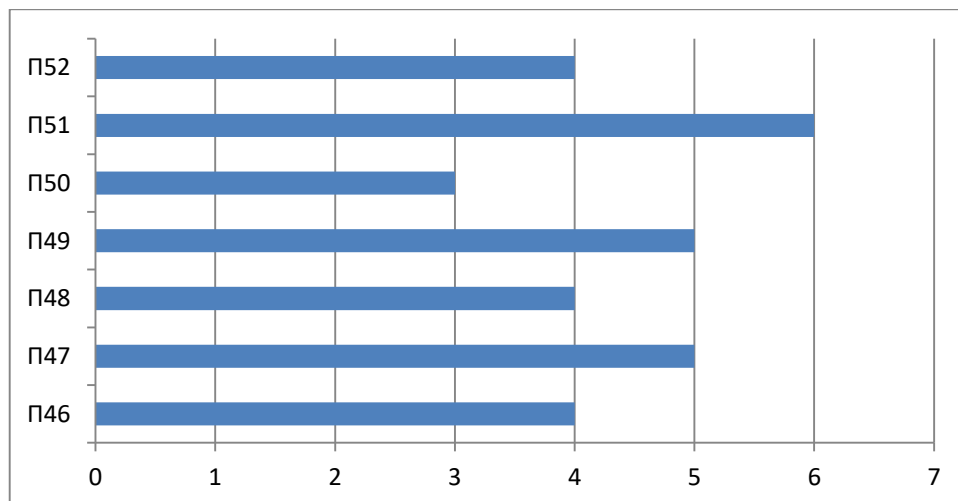

Рис. 5 Середні показники рівня суб'єктивного контролю

(Загальна інтернальність – П46, Інтернальність у сфері досягнень – П47, Інтернальність у сфері невдач – П48, Інтернальність у сфері сімейних стосунків – П49, Інтернальність у сфері виробничих стосунків – П50, Інтернальність у сфері міжособистісних стосунків – П51, Інтернальність по відношенню до здоров'я та захворювань – П52)

Як бачимо, шкала П51 має найвищий показник, який свідчить про контроль відносин з оточуючими та відчуття поваги до власної індивідуальності. Важливо враховувати, що рятувальники виконують важку фізичну й психологічну пов'язану з ризиком для життя роботу і потребують поваги, визнання й підтримували, оскільки тоді вони відчують себе «окриленими», тобто намагаються із більшою наснагою виконувати службові обов'язки. Показник П50 є найнижчим і показує, що рятувальники надають важливішого значення товаришам по службі, а не власним зусиллям, затраченим у процесі діяльності.

Інші шкали знаходяться на середньому рівні та вказують на те, що фахівці ДСНС України вважають більшість досягнень у роботі результатом докладених зусиль, переконані, що мають змогу їх контролювати. Також кожен рятувальник бажає досягати лише успіху, бо стимулює мотивацію успішності. Отже, фахівці цивільного захисту стараються віддано виконувати свої професійні обов'язки, бажаючи показати результативність діяльності в екстремальних ситуаціях. Фахівець ДСНС України змушений постійно цілеспрямовано розвиватись та брати до уваги отриманий досвід виконання рятувальних робіт.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виконаний аналіз свідчить, що сучасний стан готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах не цілком відповідає сучасним вимогам, однак виявлено низку професійно важливих якостей майбутніх фахівців цивільного захисту, які необхідно розвивати (мотивація успіху, планування, оцінка результатів діяльності, самостійність, рішучість, наполегливість, самовладання, відповідальність) з метою покращення ефективності роботи рятувальної служби. Оскільки вимоги до них в умовах ризику стрімко зростають, то одна з головних функцій навчальних закладів ДСНС України, безперечно, полягає у формуванні готовності фахівців служби цивільного захисту до роботи в екстремальних ситуаціях.

Подальшого дослідження потребує розроблення, апробація та експериментальна перевірка ефективності тренінгової програми формування готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Література

1. Козяр М. М. Екстремальна-професійна підготовка до діяльності в надзвичайних ситуаціях / М. М. Козяр. — Львів : СПОЛОМ, 2004. — 376 с.
2. Лучшие психологические тесты. Описание и руководство к использованию. — Петрозаводск : Петроком, 1992. — 318 с.
3. Моросанова В. И. Стилевые особенности саморегулирования личности / В. И. Моросанова // Вопросы психологии. — 1991. — № 1. — С. 121—127.
4. Твоя профессиональная карьера : учеб. для 8-11 кл. общеобразоват. учреждений / М. С. Гуткин, Г. Ф. Михальченко, А. В. Прудило и др. — М. : Просвещение, 2000. — 191с.

Коваль І. С.

Сучасний стан готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах

Професійна освіта у навчальних закладах ДСНС України повинна втілювати ідеї гуманності: вільний всебічний розвиток індивідом власних здібностей, інтересів та потреб; здатність до саморозвитку та самоаналізу; орієнтацію на усвідомлений вибір поведінки у надзвичайних ситуаціях різного характеру. Своєю чергою, фахова діяльність рятувальників має багатоаспектний характер, у своєму розвитку вона переважно непрогнозована, непередбачувана і пов'язана із ризиком для життя. Значні психологічні та фізичні навантаження у процесі постійної взаємодії з небезпекою можуть сприяти розвитку професійного стресу, психічної дезадаптації та дезорганізації поведінки фахівця служби цивільного захисту.

У статті представлені результати експериментального дослідження сучасного стану готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах на прикладі курсантів 1-2-го курсів Львівського державного університету безпеки життєдіяльності та здійснено їх інтерпретацію за допомогою методів математичної статистики. Також за сприяння психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій підбрано комплекс методик діагностування готовності майбутніх фахівців ДСНС України до роботи в екстремальних умовах (Мотивація успіху та боязнь невдач (опитувальник А. А. Реана); Методика В. Моросанова (ССПМ) (стиль саморегуляції поведінки); Методика вивчення вольової організації особистості М. С. Гуткіна, Г. Ф. Михальченко; Копінг-тест Р. Лазаруса; Рівень суб'єктивного контролю), що дали змогу виокремити якості майбутніх рятувальників (мотивація успіху, планування, оцінка результатів діяльності,

самостійність, рішучість, наполегливість, самовладання, відповідальність), які потребують обов'язкового розвитку у процесі професійної підготовки.

Для формування готовності майбутніх фахівців рятувального профілю до діяльності в екстремальних умовах навчальний процес має бути зорієнтований не лише на набуття теоретичних знань, а й на практичний досвід та сформовані навички, оскільки це дасть поштовх до вдосконалення фахової майстерності працівника служби цивільного захисту.

Ключові слова: готовність майбутніх рятувальників, екстремальні ситуації, умови ризику, курсанти ВНЗ ДСНС України, фахівці цивільного захисту.

Коваль И. С.

Современное состояние готовности будущих спасателей к деятельности в экстремальных условиях

Профессиональное образование в учебных заведениях ГСЧС Украины должно воплощать идеи гуманизма: свободное всестороннее развитие индивидом собственных способностей, интересов и потребностей; способность к саморазвитию и самоанализа; ориентацию на осознанный выбор поведения в чрезвычайных ситуациях различного характера. В свою очередь, профессиональная деятельность спасателей имеет многоаспектный характер, в своем развитии она преимущественно не прогнозируемая, непредсказуемая и связана с риском для жизни. Значительные психологические и физические нагрузки в процессе постоянного взаимодействия с опасностью могут способствовать развитию профессионального стресса, психической дезадаптации и дезорганизации поведения специалиста службы гражданской защиты.

В статье представлены результаты экспериментального исследования современного состояния готовности будущих спасателей к деятельности в экстремальных условиях на примере курсантов 1-2-го курсов Львовского государственного университета безопасности жизнедеятельности и осуществлено их интерпретацию с помощью методов математической статистики. Также при содействии психологов Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям подобрано комплекс методик диагностирования готовности будущих специалистов ГСЧС Украины к работе в экстремальных условиях (Мотивация успеха и боязнь неудач (опросник А. А. Реана); методика В. Моросанова (ССПМ) (стиль саморегуляции поведения); методика изучения волевой организации личности М. С. Гуткина, Г. Ф. Михальченко; Копинг-тест Р. Лазаруса; уровень субъективного контроля), позволивших выделить качества будущих спасателей (мотивация успеха, планирование, оценка результатов деятельности, самостоятельность, решительность, настойчивость, самообладание, ответственность), которые требуют обязательного развития в процессе профессиональной подготовки.

Для формирования готовности будущих специалистов спасательного профиля к деятельности в экстремальных условиях учебный процесс должен

быть ориентирован не только на приобретение теоретических знаний, но и на практический опыт и сложившиеся навыки, поскольку это даст толчок к совершенствованию профессионального мастерства работников службы гражданской защиты.

Ключевые слова: готовность будущих спасателей, экстремальные ситуации, условия риска, курсанты вузов ДСНС Украины, специалисты гражданской обороны.

Koval I. S.

The current state of future rescuers to work in extreme conditions

Professional education in schools DSNS Ukraine should embody the idea of humanity: free individual all-round development of their own abilities, interests and needs; capacity for self-development and self-awareness; focus on informed choice behavior in emergency situations of different nature. In turn, professional work of rescuers is multidimensional in nature, its development is largely unpredictable, unpredictable and is associated with risk to life. Significant psychological and physical stress during constant interaction with the danger could contribute to occupational stress, psychological maladjustment and disorganization of behavior specialist civil protection.

The results of the pilot study of the current state of future rescuers to work in extreme conditions on the example of students 1-2-year students of Lviv State University of Life Safety and their interpretation made by the methods of mathematical statistics. Also, with the assistance of psychologists State Emergency Service of Ukraine chosen complex methods of diagnostics of future professionals DSNS Ukraine to work in extreme conditions (motivation of success and fear of failure (AA Rean questionnaire) Method B. Morosanova (SSPM) (self-style behavior) Methods of study of volitional personality Hutkina MS, GF Mihalchenko, coping R. Lazarus test, the level of subjective control) that helped to distinguish the quality of future rescuers (success motivation, planning and evaluation of activities independence, determination, perseverance, self-control, responsibility) which require mandatory development during training.

For the formation of future professionals Rescue profile to work in extreme conditions of the learning process should be oriented not only to acquire theoretical knowledge, but also on practical experience and skills are formed, as it will give impetus to improving the professional skills of civil defense worker.

Keywords: readiness of future rescuers extreme situations, the conditions of risk, university students DSNS Ukraine, experts civil protection